

Антоніна ТОКАРСЬКА

Національний університет “Львівська політехніка”,
професорка кафедри теорії права та конституціоналізму
Інституту права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
antonina.s.tokarska@lpnu.ua
ORCID: 0000-0002-0789-265X

Христина ПАРТИКА

Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
khrystyna.partyka.pvz.2024@lpnu.ua
ORCID: 0009-0006-1622-9733

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ І СВОБОДА СЛОВА У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА КОГНІТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

<http://doi.org/10.23939/law2025.47.282>

© Токарська А., Партика Х., 2025

Стаття присвячена міждисциплінарній оцінці однієї із найвагоміших цінностей правового суспільства – свободі слова, яка виступає інструментарієм раціоналізації безпекових чинників у кризовому періоді функціонування суспільства. Зауважено наявність суперечливих явищ та випадків критичного реагування на суспільні події і особливості взаємодії суб'єктів права у комунікації. Явища когнітивно-правової поведінки оцінюються із позицій права, філософських засад цінностей комунікації та психологічно-правових ознак раціоналізації нормативів. Превалює увага до емоційного спілкування та когнітивної реструктуризації мисленнєвих патернів. Привернено увагу до систематичних ворожих вкидів ІІСО з метою ірраціоналізації ментально-когнітивного сприйняття неправдивої або напівправдивої інформації у міжособистісному просторі та на рівні міждержавних взаємин, які видозмінюються особливо стрімко задля єдиної мети – зміцнення тоталітарних режимів.

Протистояння злочинним намірам РФ спрямоване на недостатню протидію в інформаційному плані, на ментально-когнітивні процеси суб'єктів права, та руйнування світової безпеки і демократії в Європі.

Констатовано різку зміну з боку США у ставленні американського політикуму (Дж. Д. Венс) щодо відсутності визнання дезінформації та медійної агресії Росії у світі. Вже такий підхід накладає на нас подвійні безпекові завдання через невизнання шкідливого впливу російської інформаційної війни, яка набуває своєї агресії у розширенні таких новітніх парадигм, як акаунт самозванця, зламаний акаунт, кіборг-акаунт, крадений акаунт, орендований акаунт, фейковий акаунт, фіктивний акаунт.

Для національної безпеки стає особливо вагомим і актуальним інформаційний наступ на неправду, оперативно створюваний на ґрунті ідеологічного критичного розрізнення злочинної мети, несприйняття брехні та її розвінчування на основі медійної грамотності реципієнтів та їхнього когнітивного мислення, сформованого на основі національних та міжнародних цінностей.

Ключові слова: національна безпека, когнітивно-правова поведінка, емоційна комунікація, свобода слова, повага до прав та основних свобод людини, когнітивна реструктуризація, ірраціоналізація ментально-когнітивного впливу.

Постановка проблеми. Когнітивний інструментарій впливу на комунікативні моделі поведінки особи поділений історично і ментально сформованими прийомами взаємодії комунікаторів. На них позначаються етнічні засоби спілкування, досвід відпрацювання правової комунікативної дії та її призначення, моральні якості комунікаторів, матеріальні і духовно-моральні засади у праві.

Когнітивні реакції виявляють формування правових поведінкових моделей особистості. Однак на трагічному тлі повномасштабного вторгнення РФ в Україну картина когнітивних проєкцій набула суттєвої видозміни. Раціональна форма інтерсуб'єктивної поведінки часто не раціонально вкладається в непрості, часто трапляються нелогічні форми реакцій суб'єктів права на стресові ситуації. Відтак це у процесі життєдіяльності позначається на особистісній формі раціонального/нераціонального “мислення”. Останнє проявляється у несподіваних раптових вибухах емоційно-ситуативного плану: вияв особою агресії на мову спілкування, реакції на воєнні дії, на виступи світових авторитарних лідерів, на будь-яке прохання про дотримання норм поведінки, згадування регіону чи походження особи і всього іншого, що стосується вияву свободи слова чи поведінки в соціумі.

Аналіз дослідження проблеми. У сучасному бутті різкої зміни інтенцій суб'єктів права вирізала потреба привернення уваги психологів, правників, психолінгвістів, культурологів до питань філософських правових оцінок і реакцій та їхнього вноормування у взаємодії комунікантів. Згідно із ч. 1 ст. 34 Конституції України, кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів та переконань.

Сфера класичної дії у комунікації охоплює Кантівське визначення ідеї всієї реальності (Omnitudo Realitatis, Allheit der Realitaet), ідеї, яка відповідає принципу суцільної визначеності [2, с. 27]. У К'єркегора “абсолютно вирішальною” є “міль досягнення істини”. Ця особливість “стоїть у тому, хто екзистує (exists), а відтак – і екзистуючого суб'єктивного мислення” [2, с. 275].

Опорою кожної вербальної/невербальної комунікації вважають засади “priority of the right over the good” “верховенства права над благом”, морально справедливим [2, с. 351–352], як стверджує Катрін Одар. “Організоване маніпулювання соціальними мережами”, “внутрішню дезінформацію і зовнішню інформаційну війну” у критичному осмисленні виклав Л. Слосс [5, с. 12].

Зв'язок моралі і права найповніше осмислений Леоном Петражицьким у “психологічному вимірі теорії права”. Остання пов'язує всі інтеракції особливостей із психічними явищами (у його двотомній праці “Теорія держави і права у зв'язку з теорією моральності” і “Вступ до виявлення права і моралі. Основи соціальної психології”). Волю пізнання і відчуття, а також емоції видатний правовий філософ і психолог асоціював із діями надзвичайної сили, скерованої на моральні і правові інтенції. Хоча за своїм змістом вони не однакові. Правові емоції Л. Петражицький назвав “зобов'язально-вимагальними, натомість моральні емоції наділені лише імперативним характером” [4].

На жаль, кількість праць учених, які виявляють увагу до таких питань ролі когнітивних наслідків у психологічних, правових процесах, в інтерсуб'єктивному процесі спілкування обмежена. Досвіду професійного аналізу нетолерантної комунікації не нагромаджено.

Серед вітчизняних учених феномен правової комунікації зацікавив проф. О. Балинську, Н. Кушакову-Костицьку, І. Козак, Л. Франків та ін.

Більше уваги присвячено аналізу психологічних особливостей та когнітивно-поведінкової терапії (або когнітивно-біхевіоральній).

Метою статті є аналіз функціональних особливостей когнітивно-правових нормативів комунікації та виникнення антиномій свободи слова у критичному трактуванні індивідуальних міжсуб'єктних позицій на ґрунті раціональних/ірраціональних відображень соціальних, культурних, політичних реалій.

Термінологічна актуалізація когнітивних процесів загалом сягнула широкої міждисциплінарної розгалуженості: правова комунікація, правові цінності, медіадискурс, когнітивно-поведінкова психотерапія, когнітивно-поведінкова операція, гештальт-терапія, арт-терапія, когнітивна реструктуризація і раціоналізація та ін.

У когнітивно-поведінковій оцінці набуває уважливлення мислення і комунікація. До неефективного мислення зараховано дисфункційне, нереалістичне, нелогічне мислення і неконструктивна поведінка як причина проблем людини [6].

Виклад основного матеріалу. Появу “провідного наукового підходу у ХХ ст.” – біхевіорального – позиціонував Ларон Бек. Його ідея вносила ясність у підстави появи деструктивної реакції суб'єкта і вербальну/невербальну картину дійсності. Для психолога важливо, що є “рефлекси та реакції на зовнішні подразники”, а “спосіб мислення людини впливає на її поведінку та емоції психіки”.

Деструктивні сили ворога прагнуть до трансляції ірраціоналізаційних ментально-когнітивних засобів у рамках свободи слова. Позитивний вислід комунікації забезпечується з урахуванням філософських підходів до оцінки буття, пізнання і дії. Однак застосування підміни понять, дезінформаційних вкидів, вербального нагнітання/підтасування еклектичних фактів руйнують демократичний процес правової комунікації. Відтак вагомою стає посилена оцінка до розв'язання вищезауважених наслідків у нашому суспільстві. Привернення уваги до ментально-когнітивних процесів протистояння ворогові в інформаційній площині – це реальний шлях подолання способів руйнування світового порядку, яке впроваджується, на думку Слосса, РФ і Китаєм систематично і в Європі, і загалом у світі.

Кожна психічна картина поведінки людини позначена індивідуальними особливостями. Соціальні прояви приховані у психіці переживань особи. Конкретні явища права, ідеалу чи покарання мають “атрибутивно-імперативний характер”. Емоційна складова частина в людському бутті здатна асоціювати у цінності “різні права й обов'язки” і формувати “своє тлумачення з приводу подій і явищ”. За висновком Л. Петражицького, право розповсюджується на “індивідуальні правові переживання”, наслідки яких виявляються залежно “від рівня розвитку культури, стану народної психіки” [6].

Правове регулювання комунікативної поведінки є мотиваційним стимулом для уникнення проявів девіантних форм ментальної, сформованої, психологічно невіршованої свідомості щодо правомірної поведінки іншості. Відтак можна стверджувати, що основою комунікативно-правової моделі інтеракцій між суб'єктами права виступає правосвідомість та правова культура. Якщо особа усвідомлює всю цінність правової когнітивної поведінки і цінності цивілізованих взаємин у суспільстві, то мотивами до девіантної поведінки будуть спонтанні реакції та іншість. “Когнітивний блок правосвідомості” сформований мотивами додержання правових норм. Однак складно погодитися із твердженням В. Мужа про те, що когнітивний погляд суб'єкта права полягає “у відсутності якісної різниці між несвідомими процесами”. Хоча, висновуючи, він зауважує, що впливає на вибір цілі і засобів. Розподіляються бажання на правомірні та протиправні, сприяючи формуванню правильних уявлень про можливі результати використання суб'єктивних прав, дотримання і виконання обов'язків [3].

Із початком повномасштабної війни в Україні проблем із соціальними наслідками некритичного мислення збільшилося. Кількість злочинів із 2022 року зросла на 8,8 %: у 2021 році – 321 443 злочини і 2022 рік – 362 636. Щороку в середньому додається близько 2000 вчинених злочинів (2023–2024) [7].

Зміна законодавства Верховною Радою із акцентуванням статей Кримінального кодексу України про захист національної безпеки відтворює актуалізацію когнітивних проблем у суспільстві, нав'язаних російськими агресорами. Це дискурси – заклики про:

- колабораційну діяльність – 3851;
- пособництво державі-агресору – 379;
- несанкціоноване поширення інформації про ЗСУ – 202 [7].

У виробленні стратегії комунікативної реакції на деструктивні впливи російської інформаційної війни є потреба медіапрактики поглиблення наступальних дій щодо ворожих ІПСО, зокрема, втручання у виборчі процеси різних країн, які осмислені досвідом Л. Слосса у США. Під увагою дослідника опинилися медійні дискурси фейсбук, інстаграм, твітер і ютуб китайських і російських спецслужб, створені з метою “підриву демократії в Європі” [2, с. 5].

Заборону, як це є у міжнародній практиці, наша держава має застосовувати, хоча в межах цензурування під час війни вона дуже не однозначна.

Отже, як зовнішні ворожі когнітивно-поведінкові моделі комунікації, так і внутрішні вибудовуються на підставі антиномій мислення і негативного ставлення до держави/держав, їхньої згуртованості. Згідно з Кримінальним кодексом України (ч. 3 ст. 332), за сприяння порадами та вказівками щодо переправлення осіб через державний кордон України, вчинене з корисливих мотивів, особа підпадає під покарання до 9 років ув'язнення із конфіскацією майна; а відповідно до ч. 3 ст. 369 (пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі, вчинена за попередньою змовою групи осіб) теж підпадає під ознаки правопорушення кримінального законодавства.

У конфліктній комунікативній внутрішній і зовнішній дії для ворожих суб'єктів права не відіграє ролі ні аргументація, ні статус особи, ні логіка викладу. Особливу роль відіграє емоційне спілкування, некритичне мислення, що призводить до дестабілізації.

Вплив словом на свідомісну складову частину передбачає зміну колективного світобачення. Тому виправданою є комунікативна дія у формі “когнітивної реструктуризації, спрямованої на ідентифікацію, аналіз і зміну негативних або спотворених мисленнєвих патернів” [8].

Наприклад, такими спотвореними патернами є свідомісні деформації, які нав'язує пропаганда РФ. Серед них спостерігаємо:

- “миротворчість” у зовнішніх діалогах агресора як інструмент маніпуляції;
- перемовини як час для легалізації агресивних намірів;
- нав'язування сенсу “конфлікту двох сторін”;
- частота медійної візуалізації і вербалізації особи Путіна;

– втягування українських громадян у злочинну діяльність як наслідок вербування дітей та осіб старшого віку.

Лінгвопсихотерапевтичні впливи на неправду, емоційну поведінку передбачають з'ясування мисленнєвих проблем деліквентного мислення, а також виявлення в діалозі з комунікантом способів подолання стресових ситуацій у випадку внутрішньої маніпуляції інформацією.

Когнітивна взаємодія, вибудована на належному критичному мисленні, реалізується через:

1. Свободу слова.
2. Рівноправність комунікантів у взаємодії.
3. Суб'єкт – суб'єкту довіру.

Висновки. Небезпеки, які породжують травматизацію “свободою” слова як дезінформаційний вплив на психіку населення через медійні засоби, міжособистісні комунікаційні канали, на жаль, не зменшуються, а навпаки, зростають. Нинішня політика ускладнює ментально-когнітивні процеси, нарощуючи виклики світового порядку і внутрішні розбіжності щодо шляхів розвитку демократії, досягнення миру. Це позначається на спотворенні реакції і способі комунікативної поведінки населення, його правосвідомості, відповідальності особи, без критичного сприйняття якої виникатимуть перешкоди у додержанні загальносвітових та загальнонаціональних правових і демократичних

цінностей. Збройну агресію, як і ментально-когнітивну війну, можна подолати тільки в консолідації задіяних значних матеріальних ресурсів на медійну сферу поза межами держави, у т. ч. управлінських, правових, психологічних знань і вмінь. У кожній сфері суспільних відносин особливої уваги потребує емоційний складник і критичне мислення та здатність до їхньої трансформації на основі правових цінностей. Шлях до зміни правової системи має бути постійно оновлюваним на основі осучаснюваних контрнормативів дискурсивно-комунікативних практик із додержанням засад свободи слова в умовах війни, які на сьогодні достатньо не адаптовані і законодавчо не внормовані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галич Я. (2023). Когнітивно-поведінкова психотерапія як напрям у корекції поведінкових девіацій. *Юридична психологія*. № 2 (33). С. 62–70.
2. Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей. (2011) / пер. з фр. Том другий. К.: Дух і Літера, 488 с.
3. Муж В. (2015). Правова свідомість як мотив правомірної поведінки. URL: <https://science.lpnu.ua> (Дата звернення: 15.05.2025).
4. Петражицький Л. (2024). Нариси у філософії права. К.: Дакор, 152 с.
5. Слосс Л. Девід. (2024). Тирани у Twitter. Захист демократії від інформаційної агресії / пер. з англ. Сергія Гіріка. Київ: ТОВ “Вид-во “Кліо”, 352 с.
6. Когнітивно-поведінкова оцінка. URL: <https://www.fizis.net> (Дата звернення: 17.05.2025).
7. Ще один бік медалі: як війна вплинула на рівень злочинності. 27.02.2023. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/politics/shche-odin-bik-medali-yak-viyna-vplynula-na-riven-zlochinnosti-27022023-475107> (Дата звернення: 17.05.2025).
8. Український психологічний ХАБ. URL: <https://www.psykholoh.com> (Дата звернення: 17.05.2025).

REFERENCES

1. Galich, Y. (2023). *Kohnityvno-povedinkova psykhoterapiia yak napriam u korektsii povedinkovykh devyatsii* [Cognitive-behavioral psychotherapy as a direction in the correction of behavioral deviations]. *Legal psychology*. No. 2 (33). P. 62–70. [In Ukrainian].
2. *Yevropeyskyi slovnyk filosofii: Leksykon neperekladnostei* [European dictionary of philosophy: Lexicon of untranslatables]. (2011). Translated from French. Volume two K: Spirit and Letter, 488 p. [In Ukrainian].
3. Muzh, V. (2015). *Pravova svidomist yak motyv pravomirnoi povedinky* [Legal consciousness as a motive for lawful behavior]. Retrieved from: <https://science.lpnu.ua> (Accessed: 15.05.2025). [In Ukrainian].
4. Petrazhytskyi, L. (2024). *Narysy u filosofii prava* [Essays in the Philosophy of Law]. K.: Dakor, 152 p. [In Ukrainian].
5. Sloss, L. David. (2024). *Tyrany u Twitter. Zakhyst demokratii vid informatsiinoi ahresii* [Tyranny on Twitter. Defense of Democracy from Information Aggression] / Translated from English. Serhiy Hirik. Kyiv: LLC “Clio Publishing House”, 352 p. [In Ukrainian].
6. *Kohnityvno-povedinkova otsinka* [Cognitive-behavioral assessment]. Retrieved from: <https://www.fizis.net> (Accessed: 17.05.2025). [In Ukrainian].
7. *Shcheodyn bik medali: yak viina vplynula na riven zlochynnosti* [Another side of the coin: how the war has affected crime rates]. February 27, 2023. Retrieved from: <https://www.dsnews.ua/ukr/politics/shche-odin-bik-medali-yak-viyna-vplynula-na-riven-zlochinnosti-27022023-475107> (Accessed: 17.05.2025). [In Ukrainian].
8. *Ukrainskyi psykholohichnyi HAB* [Ukrainian Psychological Hub]. Retrieved from: <https://www.psykholoh.com> (Accessed: 17.05.2025). [In Ukrainian].

Дата надходження статті: 20.05.2025 р.

Antonina TOKARSKA

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Professor of the Theory of Law
and Constitutionalism Department,
Dr. Habil. (Law), Full Professor
Antonina.S.Tokarska@lpnu.ua
ORCID: 0000-0002-0789-265X

Khrystyna PARTYKA

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education, Student
khrystyna.partyka.pvz.2024@lpnu.ua
ORCID: 0009-0006-1622-9733

CRITICAL THINKING AND FREEDOM OF SPEECH WITHIN THE SYSTEM OF NATIONAL SECURITY AND COGNITIVE BEHAVIOR

This article presents an interdisciplinary analysis of one of the fundamental values of a democratic legal society—freedom of speech—as a critical instrument for rationalizing security-related factors during periods of socio-political crisis. The study addresses the complexity of communicative interactions among legal actors, highlighting cases of contradictory reactions to social phenomena and critical events. Cognitive-legal behavior is examined through the lens of legal theory, philosophical principles of communicative values, and psychological-legal determinants of normative rationalization. Particular attention is given to the role of emotional communication and the cognitive restructuring of thought patterns under pressure. The paper emphasizes the growing threat posed by systematic hostile information and psychological operations (IPSO), which aim to irrationalize mental and cognitive perception through the dissemination of false or semi-true narratives, both in interpersonal communication and international relations. These processes are strategically manipulated to support the entrenchment of totalitarian regimes.

Special focus is placed on the Russian Federation's malign influence operations, which exploit cognitive vulnerabilities and highlight the insufficient resilience of legal and informational systems in counteracting such threats. The broader implications of these phenomena for international security and democratic stability in Europe are critically evaluated.

A sharp shift has been noted in the U.S. political establishment's (JD Vance) attitude, specifically in the lack of recognition of Russian disinformation and media aggression globally. This new approach imposes doubled security responsibilities on us due to the failure to acknowledge the harmful impact of Russia's information warfare, which is growing increasingly aggressive through the expansion of new paradigms such as: impostor accounts, hacked accounts, cyborg accounts, stolen accounts, rented accounts, fake accounts, and fictitious accounts.

For national security, an information offensive against falsehood becomes particularly significant and urgent. It must be promptly developed on the basis of ideologically grounded critical discernment of criminal intent, rejection of lies, and their exposure through the media literacy of recipients and their cognitive thinking, shaped by national and international values.

Keywords: national security, cognitive-legal behavior, emotional communication, freedom of speech, human rights and fundamental freedoms, cognitive restructuring, irrationalization of mental and cognitive perception.